

Sosial intizam nəzəriyyəsi və onun metodik xidmət sistemində tətbiqi

Səbinə Balayeva

ARTİ Metodik xidmətin əlaqələndirilməsi şöbəsi

Müasir təhsil sistemlərində müəllimlərin peşəkar inkişafının təmin olunması, onlar arasında əməkdaşlığın formalaşdırılması və davamlı öyrənmə mühitinin yaradılması əsas prioritet istiqamətlərdən biri hesab edilir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün ənənəvi yanaşmaların inkişafyönlü və əməkdaşlıq əsaslı modellərlə əvəz olunması zərurəti yaranmışdır. Sosial intizam nəzəriyyəsi davranışın idarə edilməsində cəzanın və nəzarətin rolunu inkar etmir, lakin davamlı müsbət davranışın formalaşmasının əsasən aydın gözləntilər, məsuliyyət hissi, dəstəkləyici münasibətlər və qarşılıqlı hörmət mühiti vasitəsilə mümkün olduğunu vurğulayır. Məqalədə sosial intizam nəzəriyyəsinin nəzəri əsasları, əsas prinsipləri, təhsil sistemində tətbiqi imkanları və metodik xidmət sistemində inteqrasiyası təhlil edilmişdir. Araşdırma göstərir ki, sosial intizam prinsipləri əsasında təşkil olunan metodik xidmət müəllimlərin peşəkar inkişafını dəstəkləyən, əməkdaşlığı təşviq edən və davamlı inkişaf mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət edən mühüm mexanizm kimi çıxış edə bilər.

Müasir təhsil sistemlərində baş verən dəyişikliklər məktəblərin yalnız bilik ötürən qurumlar deyil, həm də öyrənən təşkilatlar kimi fəaliyyət göstərməsini zəruri edir. Bu baxımdan müəllimlərin **peşəkar inkişafı, məktəbdaxili əməkdaşlığın gücləndirilməsi, reflektiv təcrübənin formalaşdırılması və davamlı öyrənmə mühitinin yaradılması təhsil siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.**

Ənənəvi metodik xidmət modellərində nəzarət, monitoring və hesabatlılıq əsas yer tutsa da, son illərdə beynəlxalq təcrübə göstərir ki, yalnız nəzarətə əsaslanan yanaşmalar müəllimlərin davamlı inkişafını təmin etməkdə məhdud imkanlara malikdir. Müəllimlərin peşəkar inkişafı üçün onların qərarvermə proseslərinə cəlb olunması, əməkdaşlıq imkanlarının genişləndirilməsi və inkişafyönlü dəstək mexanizmlərinin yaradılması daha effektiv nəticələr verir.

Bu baxımdan sosial intizam nəzəriyyəsi təhsil sistemində və xüsusilə metodik xidmətin təşkilində yeni yanaşmaların formalaşdırılması üçün əhəmiyyətli nəzəri baza təqdim edir. Nəzəriyyə fərdlərin davranışlarının və inkişafının sosial münasibətlər, qarşılıqlı hörmət və məsuliyyət vasitəsilə formalaşdığını vurğulayır. Bu yanaşmanın metodik xidmət sistemində tətbiqi müəllimlərin peşəkar inkişafına daha səmərəli dəstək göstərilməsinə imkan yarada bilər.

Sosial intizam nəzəriyyəsi fərdlərin davranışlarının yalnız inzibati nəzarət və ya cəza mexanizmləri vasitəsilə deyil, sosial münasibətlər, kollektiv dəyərlər və qarşılıqlı məsuliyyət əsasında formalaşdığını irəli sürən nəzəri yanaşmadır. Nəzəriyyənin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, davamlı davranış dəyişiklikləri və inkişaf xarici məcburetmədən deyil, daxili motivasiya və sosial bağlılıq hissindən qaynaqlanır.

Nəzəriyyənin formalaşmasına Emil Dürkheymin sosial həmrəylik nəzəriyyəsi, Trevis Hirşinin sosial nəzarət nəzəriyyəsi və Mişel Fukonun intizam cəmiyyəti konsepsiyası mühüm təsir göstərmişdir. Dürkheymin sosial qaydaların cəmiyyətin sabitliyini təmin etdiyini, Hirşi fərdlərin davranışlarının sosial bağlarla əlaqəli olduğunu, Fukonun isə intizamın sosial institutlar vasitəsilə formalaşdırıldığını qeyd etmişdir.

Müasir dövrdə Ted Vaxtel tərəfindən inkişaf etdirilən sosial intizam modeli nəzəriyyənin praktik tətbiq mexanizmlərini daha sistemli şəkildə izah etmişdir. Vaxtel sosial intizamın iki əsas ölçü üzərində qurulduğunu göstərmişdir: nəzarət və dəstək. Nəzarət fərdlər qarşısında qoyulan gözləntiləri və standartları ifadə etdiyi halda, dəstək həmin standartlara nail olmaq üçün göstərilən köməyi və inkişaf imkanlarını əhatə edir.

Nəzəriyyəyə görə ən effektiv inkişaf modeli yüksək gözləntilərlə yüksək dəstəyin eyni vaxtda təmin olunduğu hallarda formalaşır. Bu yanaşma insanlara qarşı deyil, insanlarla birlikdə işləməyi nəzərdə tutur. Məhz buna görə sosial intizam nəzəriyyəsi müasir təşkilatlarda və təhsil sistemlərində əməkdaşlıq və inkişafyönlü idarəetmənin nəzəri əsası kimi qəbul edilir.

Sosial intizam nəzəriyyəsinin əsas prinsipləri.

Sosial intizam nəzəriyyəsi bir neçə fundamental prinsip üzərində qurulmuşdur. İlk növbədə qarşılıqlı hörmət prinsipi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İnsanlar yalnız fikirlərinin və ehtiyaclarının nəzərə alındığı mühitdə öz potensiallarını tam şəkildə reallaşdırmağa bilirlər. Qarşılıqlı hörmət sosial münasibətlərin sağlam şəkildə qurulmasına şərait yaradır.

İkinci mühüm prinsip məsuliyyətdir. Sosial intizam yanaşması fərdin öz davranışına və qərarlarına görə məsuliyyət daşmasını təşviq edir. Burada məqsəd cəzalandırmaq deyil, fərdin davranışının nəticələrini anlamasına və həmin nəticələrə görə məsuliyyət götürməsinə kömək etməkdir.

Əməkdaşlıq prinsipi nəzəriyyənin digər vacib elementidir. Problemlərin kollektiv şəkildə həll edilməsi tərəflərin prosesə bağlılığını artırır və daha dayanıqlı nəticələrin əldə olunmasına şərait yaradır. Dəstək prinsipi isə fərdlərin inkişafı üçün zəruri resursların və imkanların yaradılmasını nəzərdə tutur. Sosial intizam nəzəriyyəsinə görə insanlardan yüksək nəticələr gözlənilirsə, onlara həmin nəticələrə nail olmaq üçün lazımı dəstək də göstərməlidir.

Nəhayət, bərpaedici yanaşma nəzəriyyənin mühüm komponentlərindən biridir. Bu yanaşmada əsas məqsəd nöqsanları aşkar etmək və inkişaf imkanları yaratmaqdır.

Təhsil sistemində sosial intizam nəzəriyyəsinin tətbiqi.

Müasir təhsil sistemlərində sosial intizam nəzəriyyəsinin tətbiqi məktəb mühitinin yaxşılaşdırılması və təhsil iştirakçıları arasında münasibətlərin inkişaf etdirilməsi baxımından geniş imkanlar yaradır.

Araşdırmalar göstərir ki, sosial intizam prinsiplərinə əsaslanan məktəblərdə şagirdlərin məktəbə bağlılıq hissi artır, intizam pozuntuları azalır və məktəb iqlimi daha müsbət xarakter alır. Bu yanaşma müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibətlərin qurulmasına kömək edir.

Sosial intizam yanaşmasının tətbiqi şagirdlərin sosial və emosional bacarıqlarının inkişafına da müsbət təsir göstərir. Şagirdlər problemlərin həllində dialoqdan istifadə etməyi, kollektiv məsuliyyət daşımağı və sosial münasibətləri daha effektiv qurmağı öyrənirlər.

Eyni zamanda bu yanaşma müəllimlərin peşəkar fəaliyyətinə də təsir göstərir. Müəllimlər nəzarətçi mövqedən daha çox fasilitator və inkişafı dəstəkləyən roluna keçirlər. Bu isə öyrənmə prosesinin daha iştirakçı və əməkdaşlıq əsaslı xarakter almasına şərait yaradır.

Sosial intizam nəzəriyyəsinin metodik xidmət sistemində tətbiqi

Müasir təhsil sistemlərində metodik xidmət müəllimlərin peşəkar inkişafını dəstəkləyən əsas mexanizmlərdən biri hesab olunur. Son illərdə beynəlxalq təcrübədə metodik xidmətin mahiyyətində mühüm dəyişikliklər müşahidə edilir. Ənənəvi yanaşmalarda metodik xidmət əsasən nəzarət, monitoring və hesabatlılıq funksiyalarını yerinə yetirdiyi halda, müasir yanaşmalar müəllimlərin davamlı peşəkar inkişafını, reflektiv düşünməsini və əməkdaşlıq mədəniyyətinin formalaşdırılmasını ön plana çıxarır. Bu dəyişikliklər metodik xidmətin təşkilində yeni nəzəri yanaşmaların tətbiqini zəruri edir.

Sosial intizam nəzəriyyəsinin əsas ideyası olan yüksək gözlənti və yüksək dəstək balansı metodik xidmət sistemində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşmaya əsasən metodist müəllim fəaliyyətinə nəzarət edən şəxs deyil, onun peşəkar inkişafını dəstəkləyən tərəfdaş kimi çıxış edir. Metodistin əsas vəzifəsi müəllimin fəaliyyətində nöqsan axtarmaq deyil, onun inkişaf ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək və həmin ehtiyacların qarşılınmasına dəstək göstərməkdir.

Bu baxımdan dərslənmə prosesi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sosial intizam yanaşmasına əsasən dərslənmə qiymətləndirmə və yoxlama prosesi deyil, peşəkar öyrənmə vasitəsidir. Müşahidədən sonra aparılan reflektiv müzakirələr müəllimə öz fəaliyyətini təhlil etmək, güclü tərəflərini müəyyənləşdirmək və inkişaf istiqamətlərini planlaşdırmaq imkanı yaradır. Belə yanaşma müəllimlərdə özünüqiymətləndirmə və peşəkar refleksiya bacarıqlarının formalaşmasına xidmət edir.

Sosial intizam nəzəriyyəsi müəllim əməkdaşlığının gücləndirilməsini də vacib hesab edir. Müəllimlərin birgə planlaşdırma fəaliyyəti, peşəkar öyrənmə icmaları, dərslənmə tədqiqatları və təcrübə mübadiləsi prosesləri sosial intizam prinsiplərinin praktik tətbiq nümunələri kimi çıxış edir. Bu fəaliyyətlər məktəbdə kollektiv məsuliyyət hissini gücləndirir və davamlı öyrənmə mədəniyyətinin formalaşmasına şərait yaradır. Nəzəriyyənin metodik xidmət sistemində gətirdiyi digər mühüm yenilik inkişafyönlü rəyvermə mədəniyyətidir.

Sosial intizam yanaşmasında rəyvermə müəllimin fəaliyyətində nöqsanların sadalanması deyil, onun peşəkar inkişafını dəstəkləyən proses kimi qəbul edilir. Metodist müəllimin güclü tərəflərini müəyyənləşdirir, inkişaf imkanlarını onunla birlikdə təhlil edir və növbəti fəaliyyət istiqamətlərini planlaşdırır. Belə yanaşma müəllimin peşəkar inkişaf prosesində fəal iştirakını təmin edir və məsuliyyət hissini artırır.

✘ YANLIŞ		✔ DOĞRU
 <p>Sosial intizam nəzarətin zəifləməsidir. Bu yanaşma nəzarəti aradan qaldırır və qaydaların yumşalmasına səbəb olur.</p>	1	 <p>Sosial intizam yüksək nəzarət və yüksək dəstək balansıdır. Aydın gözləntilər və qaydalar olur, lakin eyni zamanda dəstək göstərilir.</p>
 <p>Sosial intizam intizamsızlığa şərait yaradır. Dəstək və anlayış intizam problemlərini artırmağa bilər.</p>	2	 <p>Sosial intizam məsuliyyəti artırır. Fərdlər öz davranışlarının nəticələrini anlayır və məsuliyyət daşımağa öyrəşirlər.</p>
 <p>Metodist yalnız dəstək verməlidir. Metodistin rolu yalnız kömək etmək və problemləri həll etməkdir.</p>	3	 <p>Metodist həm də yüksək gözlənti yaratmalıdır. Metodist müəllimə yüksək nəticə gözləyir, onun inkişafı üçün istiqamət verir.</p>
 <p>Rəyvermə tənqid deməkdir. Rəy vermək müəllimin səhvlərini göstərmək və tənqid etməkdir.</p>	4	 <p>Rəyvermə inkişafı dəstəkləyən prosesdir. Rəyvermə güclü tərəfləri müəyyənləşdirir, inkişaf imkanlarını göstərir və motivasiya yaradır.</p>
 <p>Əməkdaşlıq hesabatlılığı azaldır. Qərarların birgə qəbul olunması fərdi məsuliyyəti zəiflədir.</p>	5	 <p>Əməkdaşlıq kollektiv məsuliyyəti artırır. Birgə planlaşdırma və qərarvermə proseslərə bağlılığı artırır, nəticələri yaxşılaşdırır.</p>
 <p>ƏSAS MESAJ: Sosial intizam nə cəzasızlıqdır, nə də yalnız nəzarət. Bu yanaşma qarşılıqlı hörmət, aydın gözlənti, dəstək və məsuliyyət əsasında münasibətləri quraraq davamlı inkişafı təmin edir.</p>		

Azərbaycanda məktəbəsaslı metodik xidmət sisteminin inkişafı sosial intizam prinsiplərinin tətbiqi üçün əlverişli imkanlar yaradır. Məktəbdaxili metodistlər, aparıcı metodistlər və baş metodistlər arasında qurulan peşəkar əməkdaşlıq əlaqələri bu yanaşmanın həyata keçirilməsi üçün mühüm potensiala malikdir. Bu baxımdan metodik xidmətin təşkilində əməkdaşlıq, refleksiya, inkişafyönlü rəyvermə və kollektiv məsuliyyət prinsiplərinin gücləndirilməsi müəllimlərin peşəkar inkişafının keyfiyyətinə müsbət təsir göstərə bilər.

Sosial intizam nəzəriyyəsi müasir təhsil sistemlərində və metodik xidmət fəaliyyətində əməkdaşlıq, məsuliyyət və dəstəyə əsaslanan inkişafyönlü yanaşma kimi çıxış edir. Nəzəriyyənin əsas ideyası insanların davranışlarının və inkişafının cəza və məcburetmə vasitəsilə deyil, sosial münasibətlər və qarşılıqlı hörmət əsasında formalaşdığını göstərir.

Metodik xidmət sistemində bu yanaşmanın tətbiqi metodistin rolunun yenidən müəyyənləşdirilməsinə, müəllimlərin peşəkar inkişafına daha səmərəli dəstək göstərilməsinə və məktəblərdə davamlı öyrənmə mədəniyyətinin formalaşdırılmasına imkan yaradır. Sosial intizam prinsiplərinə əsaslanan metodik xidmət modeli müəllimlərin peşəkar potensialının inkişafına, əməkdaşlığın gücləndirilməsinə və nəticə etibarilə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə mühüm töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Braithwaite, J. (1989). *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge University Press.
2. Durkheim, E. (1893). *The Division of Labour in Society*. New York: Free Press.
3. Foucault, M. (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books.
4. Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. Berkeley: University of California Press.
5. Morrison, B. (2007). *Restoring Safe School Communities*. Federation Press.
6. Wachtel, T. (2016). *Defining Restorative*. International Institute for Restorative Practices.
7. Gregory, A., Clawson, K., Davis, A., & Gerewitz, J. (2016). The Promise of Restorative Practices to Transform Teacher–Student Relationships and Achieve Equity in School Discipline. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 26(4), 325–353.